

Szilágyi Márton

Arany János kötetszerkesztési gyakorlata és a *Kisebb költemények* (1856)

Arany János pályáján nagy jelentősége van az 1856-os *Kisebb költemények* című kötetének: ez volt ugyanis az első alkalom, amikor összegyűjtötte lírai verseit és rövidebb, önálló kötetet ki nem tevő elbeszélő műveit. A korábban a nyilvánosság előtt epikus költőként megjelenő Arany ezzel nyilvánosan is vállalta lírai életművét, amely eddig csak szétszórta, különböző periodikumok hasábjairól lehetett ismerős az olvasóknak. 2017-ben ez a fontos verseskötet újra megjelent,¹ ezen újrakiadás révén ismét ráirányulhatott a figyelem Arany kötetszerkesztési gyakorlatára,² amelyet immár új források birtokában is érdemes szemügyre venni.³

Arany verseinek az összegyűjtésére hasonló módszert alkalmazott, mint amelyet a Petőfi-filológia leírt Petőfi kapcsán: a kritikai kiadás komoly segédeszköze ugyanis a datálásban a versgyűjtő füzetek léte, ahová Petőfi bemásolta készülő verseit, azaz létrehozott egy autográf, de nem elsődleges kéziratot, s ezzel megalapozta a maga számára versek majdani kötetbe szerkesztését is, így az 1844-es *Versek* kiadását is.⁴ Arany eljárása, ahogyan ezt jelenleg látjuk, hasonlít ugyan ehhez, de már csak az életmű alakulástörténete és karaktere miatt is némileg eltérő képet mutat. Neki ugyanis a kisebb versek kéziratának összeszedése nem volt a kezdetektől fontos kérdés, csak akkor mutatkozott időszerűnek, amikor elkezdett első ilyen jellegű, gyűjteményes kötetén dolgozni. Ez 1853-ra tehető.⁵ Arany ekkor elkezdte egy külön e célra bekötött, üres kötetbe bemásolni régebbi verseit.

Ez a kötet ma a Magyar Tudományos Akadémia gyűjteményében található.⁶ A bekötött, teljes egészében autográf kötet címe: „Kéziratok. – Arany Jánostól”;⁷ beljebb az alcím: „Régiebb

Szilágyi Márton (1965) – irodalomtörténész, DSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, szilagyi.marton@btk.elte.hu

A tanulmány az OTKA támogatásával (K 108.503) készült (témavezető: Korompay H. János).

¹ *Arany János kisebb költeményei*. Sajtó alá rendezte és a kíséző tanulmányt írta Szilágyi Márton. Bp. 2017.

² Szörényi László: „Az ember... a költő (mily bitang ez a név!)”: Arany János születésének 200. évfordulójára. = Uő: *Arany János évében: Tárcák és tanulmányok*. Bp. 2017 (Magyar esszék). 75–81.

³ Vö. Szilágyi Márton: „van ott sokféle faj”: *Arany János Kisebb költemények* című, 1856-os kötetének keletkezése. It 2017/4 450–466.

⁴ Vö. *Petőfi Sándor összes költeményei (1838–1843)*. Sajtó alá rendezte Kiss József – Martinkó András. Bp. 1973 (Petőfi Sándor Összes Művei 1). 133–135; *Petőfi Sándor összes költeményei (1844. január – augusztus)*. Sajtó alá rendezte Kiss József – Ratzky Rita – Szabó G. Zoltán. Bp. 1983 (Petőfi Sándor Összes Művei 2). 108–130. A vonatkozó filológiai összefoglalások szerzője mindkét esetben Kiss József.

⁵ Részletesebben lásd Szilágyi Márton: *i. m.*

⁶ MTAK Kt K 509. Vö. még Sáfrán Györgyi: *Arany János-gyűjtemény. Petőfi Sándor – Szendrey Júlia kéziratok*. MTAK K 501 – K 527, K 531. Bp. 1982 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 13). 17.

⁷ MTAK Kt K 509, 1. f. recto

versek tisztázata. I. Alanyi költemények”.⁸ Az első egység időrendben tartalmaz költeményeket – a dátum mindig a vers után szerepel – 1848 és 1852 között. Ez az egység véget ér a 36. paginán, utána az 58. pagináig üres lapok sorakoznak. Ezután – a *Rákócziné* című vers előtt – ki van vágva hét lap, utána pedig üresen vannak hagyva a lapok a 63. paginától a 116. pagináig. Utána a 117. laptól a következő címen olvashatók verstisztázatok: „Vegyes tisztázatok, iratási időrendben, 1855”.⁹ Az utolsó itt szereplő vers, a *Néma bú* aláírt dátuma: „Márcz. 1856”.¹⁰ Megjegyzendő: ez a költemény már nem szerepel a *Kisebb költeményekben* – nem is csoda, hiszen az csak az 1855-ig keletkezett műveket tartalmazhatta.

A kötet végére be van ragasztva egy gépelt papírlap, dr. Nyireő István (az MTAK egykori igazgatóhelyettese) aláírásával, 1952. júl. 12-i dátummal. Ez a következő információkat tartalmazza a kéziratos kötet eredetéről:

„Arany János e nagybecsű kéziratos kötetét, mely lelki társa a »Kapszos-könyvnek« Dr. Voinovich Géza ajándékozta a Kisfaludy-Társaság erekljetárának a társasági elnöksége utolsó napjaiban. A Kisfaludy-Társaság többi értekeivel együtt került e kötet is a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának tulajdonába 1952. július 12-én. (Lásd erre vonatkozóan a 897/1952. számú ügyiratunkat.) Az átadás, illetve az átvétel során megállapítást nyert, hogy a kötetből hiányzik az ironnal történt utólagos beszámolás szerinti 4. lap után két,

a 18. - " - egy,

az 58. - " - nyolc és

a 130. - " - egy levél. Az ötödik lapnak

pedig a négyötöde van kimetszve. Az itt hiányzó részeket – Dr. Voinovich Géza közlése szerint – a Költő maga vágta ki azért, hogy egyik-másik tisztelőjét eredeti kézirataival ajándékozta meg. (Igy lehet, hogy e lapok más uton még vissza is kerülhetnek.) A kötetben beiratlanok a 39–58, 63–118 és 139–295. lapok.”

Mivel eszerint tehát a kéziratos kötet Voinovich Géza tulajdonából került az Akadémia őrizetébe (noha eredetileg persze más helyre adományozta), nem csodálható, hogy éppen erre a gyűjteményre utalt az irodalomtörténész korábbi monográfiájában.¹¹ Voinovich a kritikai kiadásban említett egy másik kéziratos kötetet is, a következőképpen: „Mikor a kisebb költemények kiadása megvalósult, maga [ti. Arany – Sz. M.] írta össze azokat a nyomda számára, két kötetben, 352 lapon”.¹² Ez utóbbi kézirát, amely viszont bizonyosan az 1856-os kötet nyomdai munkálatainak az alapjául szolgált (míg az előző inkább csak a versek összegyűjtését és egy helyre koncentrálását szolgálta), hosszú időre eltűnt az Arany-kutatás szeme elől, s annak ellenére nem kereste senki, hogy létéről maga Voinovich Géza, a mindmáig legteljesebb Arany-életrajz szerzője emlékezett meg. Pedig ez a fontos kézirát nem veszett el: Kolozsvárott szerencsére ma is megtalálható – igaz, az utóbbi évtizedekben nem háborgatta

⁸ MTAK Kt K 509, 2. f. verso

⁹ MTAK Kt K 509, 59. f. recto

¹⁰ MTAK Kt K 509, 69. f. verso

¹¹ „Maga is kötet [ti. Arany – Sz. M.] fehér papirosból egy ujjnyi vastag könyvet, s leírogat bele régibb verseiből huszonnégyet; hátrább külön az 55. évbelieket, »iratási időrendben«, dátummal”. Voinovich Géza: *Arany János életrajza 1849–1860*. Bp. 1931. 335. Ugyanezt az információt megismételte a kritikai kiadás tőle gondozott első kötetében is. Arany János: *Kisebb költemények*. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza. Bp. 1951 (Arany János Összes Művei I. kötet) [a továbbiakban: AJÖM]. 399.

¹² AJÖM I. 399.

sem a magyarországi, sem az erdélyi irodalomtörténeti kutatás.¹³ Ennek a kéziratos gyűjteménynek az ismeretében viszont rögtön korrigálhatjuk is Voinovich állítását (ne feledjük, persze, hogy az irodalomtörténész a kritikai kiadás kötetének a készítésekor nem volt abban a helyzetben, hogy kolozsvári kutatásokat végezzen, a tőle emlegetett kötet pedig soha nem volt a tulajdonában, hiszen a kézirat – ahogyan ezt mindjárt látni fogjuk – 1899-ben került Kolozsvárra, s ő 1905-ben kötött házasságot Szalay Gizellával, Arany László özvegyével, azaz ekkor került az Arany-hagyaték birtokába). Nem két kéziratos kötetéről van ugyanis szó, hanem egyről (ennek jelentőségéről a későbbiekben még lesz szó), valamint az egész manuscriptum bizonyosan nem Arany kézírása.

A kötet a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba az Erdélyi Múzeum-Egyesület állományából került (benne van a pecsét és a korábbi jelzet: „Erd. Múz.-Egyl. Kézirattár V. A. 14.a szám”), s hogy oda miképpen jutott, azt éppen Voinovich rögzítette: „Ezt a kéziratot Arany László özvegye az Erdélyi Múzeum könyvtárának ajándékozta.” Voinovich itt megadta a kötet jelzetét is – s ez megegyezik a jelenlegivel.¹⁴ Nem gyakori, hogy egy nyomdai műveletekhez használt kézirat fennmarad és közgyűjteménybe kerül: ez esetben alighanem az Arany személyének szóló, a szokottnál sokkal nagyobb figyelem következménye lehet, hogy mégis ez történt. Hiszen ezek szerint a kéziratos kötet a nyomdai munkálatok után visszakerült a családhoz, s Arany János halála után a fia őrizetébe került. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek való ajándékozás időpontja pedig szintén kideríthető. A könyvtár növedéknaplója ugyanis digitalizálva van,¹⁵ s innen kideríthető, hogy a kötetet 1899-ben ajándékozták oda – a dolog szépsége, hogy nyilván egy vaskos félreolvasás következtében az adományozó neve (Arany Lászlóné helyett) Drány Lászlónéként van feltüntetve. Az időpont sem véletlen: ebben az évben halt meg Arany László, s özvegye ekkor több helyre is adományozott Arany János kézírataiból.

A tisztázott és rendezett írásképpű kötet egésze nem Arany kézírása (ebben tehát jelentősen eltér az MTAK őrizetében lévő gyűjteménytől), azaz nemcsak Arany másolt verseket belé, hanem másokkal másoltatott is. Hogy kikkel, az sem teljesen rejtélyes. Már logikailag is adódik a következtetés, hogy az ekkor Nagykőrösön tanárként dolgozó költő a legegyszerűbben diákjaival dolgoztathatott – s ezt megerősíti Tolnai Lajos későbbi visszaemlékezése. Tolnai (ekkor még eredeti nevén, Hagymásiként) a nagykőrösi gimnázium diákja és Arany tanítványa volt, s emlékiratában megírta azt, hogy szép kézírása alapján a költő magához hívatta, és megbízta verseinek lemásolásával. Tolnai – persze évtizedek távlatából, tehát nyilván regényesítve – így adja vissza Arany szavait: „Hát én azt szeretném, ha maga leírná az én összes verseimet... Két kötetbe akarom kiadni. Jó írása van, és úgy hallom, nem jár a szállására senki – ez kellene nekem. Senki ne turkáljon az én írásaimban. Ezt ki is kötöm. Nem kívánom ingyen. Maga szegény fiú.” Később azt is megtudjuk Tolnaitól, hogy a másoláshoz az „első nagy csomagot” megkapta – arról viszont említést sem tett, hogy egy bekötött, kéziratlapokat tartalmazó könyvbe kell

¹³ A kolozsvári Arany-kötet jelzete: Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Kutatási és Különgyűjteményi Osztály, Mss. 337. Köszönöm Török Zsuzsának, hogy a kötetre felhívta a figyelmemet, s a jelzetét is megadta.

¹⁴ AJÖM I. 399.

¹⁵ A növedéknapló digitalizált tételei letölthetők:

<https://www.bcucluj.ro/hun/resursele-biblioteca/c/csmmsp>

Szemponunktól a negyedik tételsor utolsó cédulája az érdekes:

https://www.bcucluj.ro/sites/all/modules/custom/bcu_catalogs/data/csmmsp/pdf///Dalnok-Drany.pdf

bemásolnia innen a verseket.¹⁶ Tolnai emlékirata, amely folytatásokban készült és jelent meg a *Képes Családi Lapok*ban, fontos forrás, és nyilván helytállóan rögzítette a megbízás tényét: ám a szerző, aki az egész szöveget erősen poentírozva és regényszerűen építette föl, a részletekben nem túlságosan megbízható. Ezt már korábban is sejtettük. Az itteni Arany-portré pedig leginkább az idegenkedés kifejezése, és a másoktól nagy embernek tartott Arany erősen kritikus bemutatása, amely erősen összefügg azzal a retorikai stratégiával, amely a saját személyiség kiemelésének és középpontba állításának van alárendelve, s mindez a sértettség, félreismertség állandó érzékeltetését is tartalmazza. Ezek után pedig az sem csodálható, hogy a kézirat felbukkanása újabb ellentmondást tárhat fel Tolnai visszaemlékezésének narratív műveleteiben.

A kötet tanulmányozása ugyanis arról győzhet meg bennünket, hogy aligha csak a fiatal Tolnai lehetett – Arany mellett – a másik másoló. Hiszen több kéz is elkülöníthető itt. Első ránézésre (ezt egy későbbi, alaposabb vizsgálat még módosíthatja) ötször van váltás a lejegyzésben, ami négy másolót feltételez: Arany másolta a verseket a *Karácson éjtszakán* című versig, innen, *A lantostól* egy másik kéz vette át a munkát, majd az *E... G...naktól* (utóbb *Egressy Gábornak* címmel szerepelt a kiadásokban) ismét váltás van; a *Poétai receptet* más kéz másolja, majd a következő verstől, a *Magyar Misitől* ismét új másoló van, amely egészen a *Keveházáig* tart, ahonnan, *A hegedűtől* aztán újra Arany veszi át a feladatot. Ilyenformán a kötetben – úgy tűnik – Aranyon kívül négy másoló különíthető el. S mivel a másolásnak ugyanabba, az előre bekötött kötetbe kellett készülnie, erről tudnia kellett mindazoknak, akik egy bizonyos pontig másolták a verseket, s utána átvette tőlük a feladatot másvalaki. Azaz Tolnainak, aki bizonyosan részt vett a munkában, ezt az eljárást pontosan ismernie kellett – ám erről egy szót sem szolt az emlékiratban.

A kötetnek a nyomdai előkészítésben játszott szerepét jól mutatja az is, hogy több (részben) németül írt, ceruzás bejegyzés is olvasható rajta. Ezek idegen kéztől származnak, s a szerkesztői teendőket rögzítik. Így például a kötet élén ott szerepel a következő, a címlapra és a mérethez vonatkozó instrukció: „16°”, illetve alatta, áthúzva „8°”,¹⁷ „2 Bänden”, „Garm”, (amely valószínűleg a „Garmond” szónak a rövidítése, s a betűmérethez vonatkozhat: tízpontos betűt jelent), valamint „Pest, 1856. Kiadja Heckenast Gusztáv”. Ilyen módon a tintával íródott, korábbi, nyilván Aranytól magától származó címlaptervezeten át is van húzva ceruzával a megjelenés dátuma (jól mutatva a megjelenés késlekedését Arany szándékához képest), hiszen a költő eredetileg azt írta a kötet élére: „Arany János Kisebb költemények 1855.”

Az Aranytól átnézett és ellenőrzött kötet margóján több értékes megjegyzés maradt meg. Az elsőt Arany magának tulajdoníthatni: ezt németül és magyarul is odaírta, ráadásul tollal (ez egyértelműen a szerzői akaratra mutat, mert a kiadói megjegyzések mind ceruzával íródtak). A *Családi kört* ugyanis az egyik másoló (aki bizonyosan nem a költő volt) nem versszakokra tagolva írta le, hanem folyamatosan, az epikus versekre emlékeztető módon. Ezt Arany nem íratta le újra, hanem melléjegyezte (tollal): „Achtheilige Strophen! 8 soros strophákra szaggatni!” Érdekes kérdés, hogy ez a másolat nem egy korábbi szövegtagolást őrzött-e meg, amelyet Arany utólag, a kéziratot átnézésekor felülvizsgált – ha ez így történt, akkor annak is lehet

¹⁶ Tolnai Lajos: *A sötét világ = Régi magyar regények*. II. A szöveget gondozta, a magyarázatokat és az utószót írta Szilágyi Márton. Bp. 1994 (A magyar próza klasszikusai 20). 237. Ez a kiadás tartalmazza egyedül az önéletírás teljes szövegét: az egykorú csak folyóiratban, részletekben publikált művet a korábbi, már 20. századi edíciók (1942-ben és 1984-ben) úgy közölték, hogy kifejejtették belőle a záró fejezeteket. Erről lásd az idézett kiadás utószavát: uo. 378.

¹⁷ Megjegyzendő, a kötet végül is 8° méretben jelent meg: ezek szerint itt is a korábbi elképzelés nyoma őrződött meg.

jelentősége, hogy eredetileg, formai tekintetben talán egy epikus költemény kereteit rajzolhatta ki a szöveg. Persze az is lehet, hogy a másoló tévedett – bár egy szigorú strófászerkezetű verset folyamatos műként másolni túlságosan jelentős tévedésnek látszik. Máshol pedig nincs ennek nyoma, az e verset másoló kéz sem ejtett ilyen hibát egyéb helyen.

A másik fontos megjegyzés éppen a kötet egyik legfontosabb fordulópontját teszi megragadhatóvá. Arany ugyanis egykötetes kiadást szeretett volna, ám ez nem valósult meg: a *Kisebb költemények* két kötetben jelent meg (már csak ezért is valószínűtlen, hogy a versei másolásával megbízott diáknak eleve azt mondta volna, hogy két kötetben akarja kiadni a műveit – ahogyan ezt Tolnai emlékiratának idézett részlete állította). Külön jelentősége lett hát annak a pontnak, ahol az első kötet véget ér, s a második elkezdődik. Feltűnő, hogy az erre utaló megjegyzés nem Arany kézírásával és csak németül került a margóra: alighanem a nyomdász (tán maga Heckenast) jegyezhetette föl (egyébként ceruzával, ami szintén a nyomdász megjegyzéseire jellemző). A *dalnok bújja* című vers mellett, a margón ugyanis a következő ceruzás bejegyzés olvasható: „Mit dieses Gedicht soll der 1te Band endigen. – Der zweite Band soll mit »A családi kör« beginnen.” Ez azt is jelentette, hogy itt a versek sorrendjét is jelentősen át kellett alakítani, a *Családi kör* ugyanis sokkal *A dalnok bújja* előtt (a *Kertben* után) kapott volna helyet a kéziratot szerző terve szerint.

A módosítás nem csupán két versszöveg felcserélését jelentette, hanem a változtatás érintette más művek helyét is. Ennek az új koncepciónak a kiformalódását Arany és Heckenast levelezéséből nem lehet nyomon követni, egyedül a kéziratot filológiai vizsgálatából lehet következtetni rá. S ez fontos adalék arra is, hogy maga Arany mennyire fontosnak tekintette egy idő után a *Családi kört*: hiszen eredetileg nem ruházta föl kiemelt szereppel, a két kötetre bontás után azonban már kötetnyitó státusba került. Akár az is lehet, hogy ezzel van összefüggésben a strófákra bontás mint költői instrukció. Ezt persze csak akkor tudnánk kétségtelenül igazolni, ha rendelkezésünkre állna egy korábbi kézírata a versnek, s látni lehetne, eredetileg Arany milyen strófászerkezetben gondolkodott. Jelenleg azonban ilyen kézirat nem ismeretes.

Arra is választ kaphatunk a kéziratot szerzőnek köszönhetően, hogy mennyire tekinthető hűnek a kiadás Arany eredeti szándékához (ez párhuzamként azért is lényeges kérdés, mert a későbbi, Ráth Mórtól kiadott kötetek esetében nem bukkant föl eddig kézirat, s így majd a készülő új kritikai kiadás is csak a nyomtatott változatot tudja alapul venni). Természetesen nem feledkezhetünk el arról, hogy jelenleg is csak a kéziratot és a végleges, kiadott változatot tudjuk összevetni, így semmit sem tudhatunk arról, vajon Arany nem módosított a korrektúrában valamit, s így nem a nyomtatott kötet őrzött-e meg valamiféle újabb, fontos módosítást. Az viszont kétségtelen, hogy maga a kézirat több helyen tartalmazza Arany saját kezű javításait (ez a másokkal másoltatott versek esetében is egyértelműen megállapítható, ezt majd a kritikai kiadásnak kell részletesen feltüntetnie). Ugyanakkor van egy olyan megjegyzés a kéziratban, amely nyomdászkiadói egységesítésnek látszik. Az első vers élén ugyanis a következő ceruzás, német nyelvű bejegyzés olvasható (ez értelemszerűen a nyomdai munkálatokhoz tartozónak mutatkozik): „Melly – Mely zu setzen Auch olly oly”.¹⁸ S ennek meg is felel a szövegállapot: a kéziratot szerző kötetben következetesen hosszú ly-vel írott vonatkozó névmások a kiadott kötetben mind egyszerűsítve szerepelnek. Ez pedig eltér Arany gyakorlatától – bár azt persze

¹⁸ Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Kutatási és Különgyűjteményi Osztály, Mss. 337. 1. (a kézirat eredeti lapszámozása szerint)

nem lehet kizárni, hogy Heckenast a kéziratban egy szóbeli megállapodásnak a nyomát rögzítette. Mindazonáltal ezen a ponton érdemesnek látszik majd visszatérni Aranynak a kéziratban megmutatkozó gyakorlatához.

A kéziratot tanulságai nyomán válik egyébként érthetővé az is, hogy Arany menyire saját korábbi gyakorlatát ismételte meg akkor, amikor Gyulai 1856-ban, már a *Kisebb költemények* megjelenése után megajándékozta a versek beírására alkalmas *Kapcsos könyv*vel. Ezt a tényt Gyulai saját kezű bejegyzése bizonyítja a kötet élén: „Arany Jánosnak Aug. 20 [1]856. / Gyulai Pál”. Az ajándék persze elég célzatos volt, s alighanem azt is feltételezhetjük, hogy Gyulai ismerte Arany kötetszerkesztési gyakorlatát, s azt is tudta, hogyan másolta (és másoltatta) össze a *Kisebb költemények* anyagát. Az ajándékozás gesztusa mintegy felszólítást tartalmazott egy újabb verseskötet anyagának az összeszedésére. Arany a *Kapcsos könyvet* valóban ilyen célra kezdte el használni.¹⁹ Az élére azt írta: *Költemények* (ez a megjelölés nem ismételte meg teljes egészében az imént publikált kötetének a címét, de visszaült rá), s csak olyan verseket kezdett el belemásolni, amelyek a *Kisebb költemények* után keletkeztek, s így ott értelemszerűen nem kaphattak helyet. Ráadásul nem az összes versét írta be ide, hanem csak egy válogatott anyagot, s azt is úgy, hogy a versek alá följegyezte a keletkezés dátumát – innen tudhatjuk, hogy a bemásolás kronológiai rendben történt. Ez az eljárás emlékeztet az MTA tulajdonában lévő, „versgyűjtő”-nek nevezhető kötet funkciójára. A kötetnek ez a része ért véget a lánya, Arany Juliska halálára írott versciklussal, s az unokája, Széll Piroska betegségére írott, 1871-es darabbal (*Piroska betegségében*). Ezután történik majd meg a fordulat, az 1877-es dátummal elkülönített rész elkezdése, amelyet egyrészt az *Új folyam* megjelölés vezet be, másrészt pedig a ceruzával, utólag odaírt cím, az *Őszikék* mutatja, hogy itt Arany egy új ciklus megkomponálásába kezdett bele.

Arany kötetszerkesztési gyakorlata kontinuusnak látszik, még ha a két fázisa (a *Kisebb költemények* és az *Őszikék*-ciklus) között jelentős eltérések mutatkoznak is. A leginkább abban, hogy Arany az *Őszikék* ciklussá alakítását voltaképpen a lírai napló esetlegességével együtt képzelte el, s nem a kihagyás és szelektálás erős gesztusaira építette. Bár ez utóbbi inkább csak kikövetkeztethető intenció, hiszen ez utóbbi aztán nem is érte el a nyomtatás állapotát kötetként Arany életében.²⁰ Ám az *Őszikék* kéziratot formájában felfogható ciklusként (Arany beszámolta a verseket), s ott nem nagyon látszik az előzetes szelektálás művelete. Legföljebb annyiban, hogy Arany *A magyar nyelv (Gyöngyösiád)* című verset kihúzta és e tényt kommentálta is („Inediták közé való”) – ez a törlés egyébként későbbi, mint a versek megszámozása (ez lett volna az 51. vers, ott van előtte a ceruzás szám), illetve a *Formai nyűg* című vers nincs ugyan áthúzva, de nem kapott sorszámot, pedig ez lehetett volna a 45. vers). S érdemes azt is számon tartani, hogy a ceruzás számozás csak az 53. számú versig, *A jóságos özvegynek* címűig tart, ám Arany ez után még beleírt a *Kapcsos könyv*be négy verset (*Különbség; Csalfa sugár; Melyik talál?; En philosophe*), a dátumok tanúsága szerint 1880. február 2-a és december 10-e között – ám úgy tűnik, ekkorra már feladta a ciklusszerkesztés tervét, noha a költemények írását nem fejezte be.

¹⁹ A *Kapcsos könyv* faksimile kiadása: Arany János: *Kapcsos könyv* [hasonmás kiadás]. A kísérő tanulmányt írta Keresztury Dezső. Bp. 1977. A kötet hozzáférhető: <http://www.elib.hu/00500/00596/html/kapcsoskonyv/index.html>

²⁰ Ez utóbbról részletesebben: Szilágyi Márton: „*Mi vagyok én?*”: *Arany János költészete*. Bp. 2017. 264–280.

Ha a *Kisebb költeményeket* mint tudatosan összeállított kompozíciót fogjuk föl, akkor érdemes jelentőséget tulajdonítani azoknak a passzusoknak, amelyekkel Arany maga értékelte a vállalkozást. Igaz, hogy rendre lekicsinylő minősítésekkel illette a művét, de ez is sokat elárul a válogatás szempontjairól. Lévay Józsefnek például azt írta: „Valahára én is összegyűjtém apróbb verseimet, s eladtam Heckenastnak, de korántsem oly fényes föltételek mellett, mint némelyek gondolhatják. Annyi jó van benne, hogy nem kell vesződnöm az előfizetéssel, s Heckenast csinosan szokott holmit kiállítani. Van biz abban a gyűjteményben selejtes is: de annál változatosabb, hadd menjen. Nehéz volna eltalálni a kihagyandókat, s ha az ember mások ítéletét kérné, ugy járhatna, mint a molnár és fia a számmal”.²¹ Már a megjelenést várva írta a következő sorokat Szász Károlynak: „A mi versgyűjteményemet nézi: elég *kauderwelsch* lesz biz az. De tudom, hogy *más* valamikor csak kiadta volna őket: miért hagyjam másra a rendezést, s az egy két forint anyagi hasznot? Aztán meg kinek a pap, kinek a papné: ily tarkaságban több ember izlése találhat magának valót”.²² A visszatérő utalások a kötet anyagának a vegyeségére arra engednek következtetni, hogy itt Arany nem egyszerűen a versek – szerinte sajnálatos – színvonalbeli különbségeit akarta elismerni, hanem voltaképpen a szerkesztés egyik vezérelvét nevezte meg. Szörényi László megalapozottan következtetett hát arra egy fiatalkori tanulmányában, hogy Arany tudatosan az egyik klasszikus kompozíciós elvet, a varietast követte a kötet anyagának elrendezésekor.²³

Az MTA őrizetében lévő, összeírt kötetben található Aranynek egy nagyon érdekes feljegyzése is. Ezt a listát érdemes egészében is figyelemre méltatni, ezért ezt függelékben közlöm. A kötet szerkesztés szempontjából külön érdekes az Aranytól kialakított kategóriarendszer, amely a versek osztályozására szolgál. Eszerint a költő először megjelent kötetait sorolta föl, majd az onnan kihagyott, de folyóiratban megjelent verseit, s ezután a meg nem jelenteket és a befejezetlen műveket. A lista nyilván már azután készült, hogy a *Kisebb költemények* megjelent, hiszen erre a kötetre már megjelentként utal, s éppen ez az a „gyűjtemény”, amelyből felsorolja a kihagyott darabokat. Ez a feljegyzés arra szolgál bizonyítékkul, hogy Arany mely műveit érezte számon tartandónak (ez különösen a meg nem jelent és a befejezetlen művek esetében érdekes) – ennek a listának a jelentőségét majd a kritikai kiadásban kell végiggondolni, hiszen Arany egyáltalán nem sorolja fel az összes, az 1850-es évekig keletkezett töredékét. S hogy ennek az-e oka, hogy ezek csak később keletkeztek, vagy a költő még ekkor is szelektált a kéziratok között, ez külön mérlegelést igényel. Ezt persze az jelentősen nehezíti, hogy már nem mindegyik kézirat áll a rendelkezésünkre.

A listának az a része, amely a megjelent, de a kötetből kihagyott verseket sorolja föl, méltó a tüzesebb értelmezésre is. Itt a következő szövegek említésével találkozhatunk:

„*Megjelent, de e gyűjteményből kihagyott darabok.*

Rózsa és Ibolya. 1847. (átdolgozandó.)

Magyar nemzetőr dala. 1848.

A rodostói temető. 1848.

²¹ Arany János Lévay Józsefnek, Nagykőrös, 1855. dec. 28. = *Arany János levelezése (1852–1856)*. Sajtó alá rendezte Sáfrán Györgyi – Bisztray Gyula – Sándor István. Bp. 1982 (AJÖM XVI). 661.

²² Arany János Szász Károlynak, Nagykőrös, 1856. máj. 7. = *AJÖM XVI*. 695. Kiemelés az eredetiben.

²³ Szörényi László: *A humoros elégia (Visszatekintés)*. = *Az el nem ért bizonyosság: Elemzések Arany lírájának első szakaszából*. Szerk. Németh G. Béla. Bp. 1972. 283–284.

Rákócziné. Ballada. 1848.

A rablelkek. 1848.

János pap országa. 1848. [ezekhez az 1848-as versekhez összekapcsolt zárójellel odaírva: Életképek]

Álom...való. 1848.

Egyszerű beszélyke. 1846 (?) Életképek Frankenburg alatt

Egy más beszély, *Karakán Jósias* név alatt. 1846 (?)

Egy más beszély – Galicziában játszik. 1847 (?) [e két utóbbihoz összekapcsolt zárójellel odaírva egy hullámvonal, amely mintha ezt jelentené, hogy erre is az érvényes, mint a fentebbre]

Fügetlenség 1849. az Erdélyi J[ános] lapjában.

A „nép barátjában” egynehány költemény. Pl. k[öltői] beszély

Losonci István (Népbarátja), s több apróság 1848

Bolond Istók (Csokonai lapok). *Első ének*. (csonka) 1848

Daliás idők. I. ének. (*csonka*.) 1851.

Fordítások Mirza Shaffyból. I. II. III²⁴.

Arany ezzel a listával egyértelműen kifejezte, hogy tudatosan hagyott ki számos művet első gyűjteményes kötetéből. A kihagyásokat ugyan nem indokolta, s ezt nem tette meg levelezésében sem, de van lehetőség arra, hogy – a listából kiindulva – ezeket a szövegeit valamiféle csoportokba rendezve, megragadjuk a szelektálás szempontjait.

Az első, ami feltűnik, hogy Arany felsorolja a kihagyott szövegek között prózai írásait is. Ezeknek a kimaradása persze műfaji okokkal magyarázható (aligha lett volna helyük egy verses gyűjteményben), ám itteni szerepeltetésük arra mutat, hogy Arany ezekkel a szövegeivel is számolt, s gondolt számon tartásukra.

Nem kerülheti el a figyelmünket az sem, hogy a *Kisebb költemények* anyaga 1847-tel indult. Ez nem meglepő önmagában, hiszen Arany ekkor lépett be az irodalomba publikációival, ám az feltűnő, hogy egyáltalán nem akarta saját, korábbi, csak a kéziratosságnak szánt műveit felvenni a gyűjteménybe. A kötet egésze csak a már publikált s ilyenformán – mondhatni, másoktól, a szerkesztőktől – hitelesített szövegekből válogatott. Azaz az alkalmi versek (a korábbiak éppúgy, mint a később keletkezettek) eleve kívül maradtak a kötetben.²⁵ De nemcsak ezek.

Arany például mellőzte azt a válaszversét, amelyet Petőfi hozzáintézett episztolájára írt, pedig ez a szöveg egykorúan meg is jelent az *Életképek* 1847. május 8-i számában. S ezt a szövegét még a lista sem vette föl, azaz nem tartotta számon a megjelent, de kihagyott szövegek között sem. A költő Petőfi kéziratára jegyzett rá egy magyarázatot: „A Választ erre, nem vettem föl 1856-ban *Kisebb Költeményeim* közé. Ki hitte volna nekem már *akkor*, hogy kétszeri sikeres pályázat után nem dagadtam ki a bőrből? hogy Petőfi barátságát oly nagyra tartom, mint e Válaszban ki van fejezve. Csunya álszeméremnek mondanák, ami akkor, nagy meglepetésben, valódi érzés volt. Aztán, szó a mi szó, a rögtönzött »válasz« nem is méltó

²⁴ MTAK Kt K 509 151. f. recto. Kiemelések az eredetiben.

²⁵ Szilágyi Márton: *Arany János az alkalmi költészet áramában (Exkurzus)*. = Uő: *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*. Bp. 2014 (Ligatura). 277–286.

e lelkes költeményhez”.²⁶ Az itt megpendített egyik érv (tudnillik az, hogy a vers nem olyan jó, mint Petőfi verse – amely persze éppúgy alkalmi költemény volt, mint a válaszvers) aligha tekinthető teljes értékű magyarázatnak: hiszen Arany a *Kisebb költeményekről* megfogalmazott reflexióiban rendre azt hangsúlyozta, hogy vannak abban gyöngébb darabok is, bizonyosan befért volna hát ez a vers is a többi közé. Arany arról ugyan nem beszélt, hogy létezhetek más megfontolások is (ha csak azt a rövid és szemérmes utalást nem számítjuk ide, hogy ekkorra már nem tűnt volna őszintének a költemény); pedig érv lehetett volna akár az is, hogy a kiadásnak igazából csak a levélváltás egészének a közlésével lett volna értelme, de erre egy szerzői verseskötet aligha volt alkalmas. Akármi is volt a megfontolás, Arany szinte igyekezett elrejtetni Petőfivel való megismerkedése költői dokumentumát, még azon az áron is, hogy ezzel éppen saját elvét sérti meg, amelyet egy Tompának szóló levélben fejtett ki igen részletesen,²⁷ hogy ugyanis egy már publikált verset nem lehet sem meg nem történtté tenni, azaz eltitkolni, sem átírni. Arany ezzel a kihagyással egy olyan ellipszist teremtett, amely éppen a hiány révén vált igazán erős állítássá: hiszen mivel Petőfi és Arany egymásnak címzett versei annak idején folyóiratban megjelentek, megismerkedésük és kapcsolatuk bizonyos részletei közismertnek számíthattak. Azt nagyon érdekes nyomon követni, hány versben utalt Arany az eltűnt jóbarátra, Petőfire (a kötetnek ezt a belső ívét már a 13. vers, a *Névnapi gondolatok* megnyitja, amely Petőfi nevét ugyan nem tartalmazza, de nyilvánvalóan utal rá) – tehát az ő emlékének felidézése és megvallása a *Kisebb költemények* egyik fontos elemének tekinthető.²⁸

A kihagyások egyik leglátványosabb példája is ott van a listában: Arany kihagyta nagyobb terjedelmű művei közül a *Rózsa és Ibolyát*, azt a mesefeldolgozást, amelyet korábban igen jónak tartott. Erről írta Szilágyi Istvánnak, ráadásul egy *Toldival* történt összehasonlítás keretében, 1847. április 2-án: „Akárki mit mond, én *Rózsát* ma is jobban szeretem”.²⁹ A kihagyásra aztán Szász Károly kérdezett rá egy – azóta elkallódott vagy lappangó – levelében, s erre Arany a következőképpen reagált, ironikus összefüggésben: „Irtam-e már látogatásomról T[ompá] Miskánál. Zárjel közt: rád ugyan haragszik ám! azt mondja, úgy elfeledkeztél róla mint Rózsa Ibolyáról (nb. e mesét idomtalan külsője miatt önként hagytam ki) – egészen elkevélyedtél!”.³⁰ Az „idomtalan külső”-re tett utalás azonban nem egyszerűen formai vagy verstechnikai kérdés lehetett. Arany a listában arra utalt ugyan, hogy a *Rózsa és Ibolyát* át kellene dolgozni, de ez aztán nem történt meg; alighanem azért, mert Arany 1855-re már kételkedni látszott abban, hogy a tündérmesét egy akkulturációs folyamat keretében sikeresen integrálni lehet a nemzeti irodalmi kánonba.³¹

A lista tartalmazott két nagyobb művet (a *Bolond Istókot* és a *Daliás időket*), azzal a megjegyzéssel, hogy „csonka”. Mindkettőnél az első ének elkészülte van jelezve. Ez még az a

²⁶ Arany János levelezése (1828–1851). Sajtó alá rendezte Sáfrán Györgyi – Bisztray Gyula – Sándor István. Bp. 1975 (AJÖM XV). 51. Kiemelés az eredetiben.

²⁷ Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1857. febr. 5. = Arany János levelezése (1857–1861). Sajtó alá rendezte Korompay H. János – Bódyiné Márkus Rozália – Jankovits László. Bp. 2004 (AJÖM XVII). 13–14. Kiemelések az eredetiben. Vö. még Voinovich Géza: *i. m.* 336–337.

²⁸ Arról, hogy Petőfi elementáris hatása az Arany-líra későbbi fázisában is ott hagyta a nyomát, lásd Kerényi Ferenc: *A Petőfi-kultusz jelei Arany János kései lírájában = Aranyozás: Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Főrizs Gergely. Bp. 2009. 142–143.

²⁹ Arany János Szilágyi Istvánnak, Nagyszalonta, 1847. [ápr. 2.] = *AJÖM XI*. 78. Kiemelés az eredetiben.

³⁰ Arany János Szász Károlynak, Nagykőrös, 1856. máj. 7. = *AJÖM XVI*. 696.

³¹ Bővebben lásd Szilágyi Márton: *i. m.* 2017. 114–122.

pillanat lehetett, amikor Arany úgy gondolta, be tudja (illetve akarja) fejezni ezeket a vállalkozásait – bár itt is igen figyelemre méltó, hogy néhány éven belül mennyire eltérő módon viszonyult ezekhez a szövegeihez. Ez alighanem összefüggött a megcélzott műfaj jellegével is. Hiszen a *Bolond Istók* Első énekét a maga „csonka”-ságában, azaz befejezetlen formában is publikálta – alighanem azért, mert ezt a művét a byroni verses regény áramában képzelte el, s ettől nem volt idegen a szüzséjében lezáratlan mű közzétételének a lehetősége sem. Viszont a *Daliás idők* első énekének az önálló publikálására csak mint mutatványra került sor (a többi részletet a költő a lista egy másik helyén, a csonkán hagyott művek között említette), ám Arany nem hagyta töredékben a vállalkozást: az első változat félbehagyása után még kétszer futott neki a szövegnek, s inkább megvárta a kiadással a harmadik újrakezdés után kikerekített s befejezett *Toldi szerelme* elkészültét – alighanem azért, mert úgy vélte: az ekkor már trilógia-ként elgondolt *Toldi* befejezetlenségével nem tudná sugallni azt a szándékot, amelyet a három szövegnek együtt kell megmutatnia.³²

A válogatás kapcsán még egy szemponttal bizonyosan számolni kell: az öncenzurális megfontolásokkal. Arany ugyanis tartott attól, hogy némely korábbi verse esetleg fönnakad a cenzúrán. Feltűnő, hogy a listában milyen nagy számban szerepelnek 1848-as vagy 1849-es keletkezésű, megjelenésű szövegek. Ezeket Arany alighanem óvatosságból nem akarta ekkor még beilleszteni a kötetébe. Erre enged következtetni az egyik, Tompához intézett levele, amelyben a kötet megjelenésének csúszását is azzal vélte magyarázandónak, hogy cenzurális akadály lehet némely versének – igaz, ez a sejtése nem igazolódott. Heckenast nem ezért nem tudta tartani a szavát. „Verseim megjelenése még mindig késik, pedig nekem Józsefnapra, a közönségnek 1. Majusra volt ígérve. Tartok tőle, hogy a censura belé akad valamibe, a mi pedig már megjelent s nem forgatta fel az államrendet”.³³ Erre az aggodalomra Tompa is megkönnyebbülten reagált, miután nem sokkal ezután a kötet végre kijött a nyomdából: „Épen most olvasom, hogy Verseid megjelentek. Hála istennek! tehát a censura semmiben sem akad meg”.³⁴

Azt, hogy Arany válogatását az öncenzúra biztosan befolyásolta, nem csupán feltételezhetjük, hanem egy ponton meg is tudjuk ragadni. Az 1848-ban publikált, Rákóczi-val kapcsolatos versei is kimaradtak a kötetből (ezeket fel is sorolja ebben a listában), márpedig Arany 1867-ben ezekről a következőképpen nyilatkozott nyilvánosan: „Ezek [ti. a balladák – Sz. M.] elsőjét (»Rákócziné«), mely azonban most sem »opportunisták« még 1848-ban irtam, csupán népdalunk nyomán indulva, előbb mint csak egyet is láttam volna az éjszakai balladákából”.³⁵ Azaz a költő ez esetben nem a versek színvonala miatt döntött a szövegek kihagyása mellett, hanem az a megfontolás vezette, hogy a cenzúra esetleg beleköthet a tematikába – s itt ugyan erre példaként a *Rákóczinét* említette, de alighanem ugyanebbe a kategóriába tartozott *A rodostói temető* is.

Láthatólag számos, Arany költészetét érintő kérdéshez adhat fontos szempontokat a *Kisebb költemények* tanulmányozása. Az pedig, hogy a kéziratos kötetek – köztük a Kolozsvárott őrzött kézirat – felhasználása lehetőséget ad Arany kötetszerkesztési gyakorlatának a feltárására, új távlatokat nyithat a kutatás számára.

³² A *Toldi*-trilógia legutóbbi értelmezésére lásd Szilágyi Márton: *i. m.* 2017. 75–113.

³³ Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1856. máj. 9. = *AJÖM XVI.* 699.

³⁴ Tompa Mihály Arany Jánosnak, Hanva, 1856. máj. 24. = *AJÖM XVI.* 705.

³⁵ *Arany János elegeyes költői darabjai*. Pest 1867. 6. Arany utalását, hogy tudniillik a ballada csak „népdalunk” nyomán készült, megnyugtatóan értelmezte Csörsz Rumen István: „*népdalunk után indulva*”: *Arany János nép- és közköltészeti mintáiból*. Napút XIX(2017). augusztus 180–198. Különösen: 184–188.

Függelék

Arany listája addigi műveiről az 1850-es évekbeli versgyűjtő kötetének a végén:³⁶

Megjelent munkák jegyzéke.

1. „Az elveszett alkotmány” satyrai eposz. 1848 (?)
2. Toldi – 1847. 1853. (a czimlapon 1854.)
3. Toldi estéje 1854.
4. Murány ostroma. 1848.
5. Nagy-idai cigányok. 1852.
6. Katalin 1850.
7. *Kisebb költemények* I. II. 1856. –

Megjelent, de e gyűjteményből kihagyott darabok.

Rózsa és Ibolya. 1847. (átdolgozandó.)

Magyar nemzetör dala. 1848.

A rodostói temető. 1848.

Rákócziné. Ballada. 1848.

A rablelkek. 1848.

János pap országa. 1848. [ezekhez az 1848-as versekhez összekapcsolt zárójellel odáírva:

Életképek]

Álom...való. 1848.

Egyszerű beszélyke. 1846 (?) Életképek Frankenburg alatt

Egy más beszély, *Karakán Jósiás* név alatt. 1846 (?)

Egy más beszély – Galicziában játszik. 1847 (?) [e két utóbbihoz összekapcsolt zárójellel odáírva egy hullámvonal, amely mintha ezt jelentené, hogy erre is az érvényes, mint a fentebbre]

Függetlenség 1849. az Erdélyi J. lapjában.

A „nép barátjában” egynehány költemény. Pl. k. beszély

Bolond István (Népbarátja), s több apróság 1848

Bolond Istók (Csokonai lapok). *Első ének.* (csonka.) 1848

Daliás idők. I. ének. (csonka.) 1851.

Fordítások Mirza Shaffyból. I. II. III.

[151. f. verso]

Meg nem jelentek.

1. Népnevelés (e könyvben)

2. Eszünkbe jusson (Forget not the fields”) fordítás

3. The minstrel boy: fordítás [e két utóbbihoz összekapcsolt zárójellel odáírva: Moore]

4. Néma bú (e könyvben)

³⁶ MTAK Kt K 509

Csonkák.

1. Magány: „Itt, hová csak lassan, csak nagy néha téved. (1848)
2. Laczikonyha. Genre.
3. Kósza Pista.
4. Toldi II. része az V–VI. énekig. több kísérlet.
5. Csaba királyfi kezdete. Több féle kísérlet.
6. Édua. Költ. Beszély.
7. Az utolsó magyar. (Ogmánd) Költ. beszély.

Composition Practices in János Arany’s Volumes of Poetry and the Manuscript “*Kisebb Költemények*” (1856)

Keywords: János Arany, Kisebb költemények, 1856, lyric poetry, volume structuring practice

The study looks into the volume structuring practice of János Arany (1817–1882), one of the most important Hungarian poets of the 19th century. For this purpose, it employs a manuscript from 1856 of the *Kisebb költemények* (Short/Minor poems) preserved today at the University Library in Cluj, and compares it with two other of Arany’s extant manuscripts: one in which he collected his poems intended for publication (kept now at the Library of the Hungarian Academy of Sciences in Budapest) and a collection of his old years, known in Hungarian literary tradition as the *Kapcsos Könyv* (The clasped book), which contains the most important works of his late poetry. Arany never published the complete collection in his lifetime, but there are clear signs that he considered it a cycle. The three manuscripts also offer a good grasp of the permanent and changing elements of Arany’s poetic practice. In the appendix, the study publishes a note from the 1850s in which Arany listed his published and unpublished works.